

ГЛОБАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ І ПРОБЛЕМИ ДІАЛОГУ ІСЛАМУ ТА ІУДЕО-ХРИСТІЯНСЬКОГО СВІТУ

Глобалізація й інформаційна цивілізація кардинально змінили коло комунікацій людини, релігійної спільноти, церкви. Міжособистісна і групова комунікація поступила в свій час організаційній, а тепер вже домінуючій зовнішній комунікації. Її можливості, її вплив став не тільки глобальним, а й безмежним, точніше - вселенським. Усвідомлення цього сьогодні стало також всезагальним. Якщо раніше проблемою було відшукати потрібну інформацію, налагодити комунікативний зв'язок, то за умов глобалізації виникає проблема захисту від непотрібної інформації, обмеження кола зовнішніх комунікацій.

Але найбільш актуальною глобальною проблемою є діалог цивілізацій, встановлення добросусідських зв'язків між представниками різних релігійних світів. Тож метою нашого дослідження є визначення й окреслення основних комунікативних проблем діалогу ісламу та іудео-християнського світу за умов глобалізації.

В глобалізованому соціальному просторі час прискорює свій біг. Те, на що раніше витрачалися місяця й роки, можна зробити за лічені дні. Процес релігійних комунікацій інтенсифікується, отримує небачену раніше динаміку. Простір буття в релігійній сфері ущільнюється й переміщується, стаючи більш однорідним. В нових видах комунікацій, в нових формах взаємодії, в нових творчих можливостях людини глобалізація отримує свій економічний базис. В своєму дослідженні Віктор Кувалдін відзначав, що «небувала інтенсивність зв'язків між людьми, окремими групами, народами, державами, цивілізаціями робить індивідів людством, відкриває вселенський простір для сил добра і зла. Глобалізація підриває основи "острівної свідомості". При всьому бажанні в сучасному світі не можна надовго, а тим більше - назавжди, ізолюватися від глобальних проблем»¹⁶⁶.

Тому глобальний і локальний зовнішній тиск на релігійні громади примушує Церкви і віруючих більше приділяти уваги зовнішнім комунікаціям, взаємовідносинам з іншими церквами та їх послідовниками. Разом з тим навіть в цій глобальній взаємозалежності людина не може досягти ідеального контакту, повноти діалогічної комунікації, як між собою, так і з Богом. «Сенс комунікативних контактів, більших і менших, - це ребус, котрий постійно оновлюється», - пише в своїй книзі «Слова на вітрі. Історія ідеї комунікації» відомий американський філософ комунікації Джон Дарем Пітерс. Він стверджує, що «Максвеллова дилема все ще не віджила: тіла, поєднанні на відстані, і тіла, які, навіть будучи притиснутими одне до одного, не мають абсолютного контакту. Якщо раніше успішність комунікації полягала в тому, щоб дотягтися через тілесні перешкоди і доторкнутися до духу іншого, то тепер, у добу електронних медіа, успіх вже визначається здатністю подолати перешкоди духів і торкнутися тіла іншого». Тому не обожнення або містифікація технічних

166 Кувалдин В.Б. Глобализация - светлое будущее человечества? На пороге XXI века мегаобщество приобретает реальные очертания. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.rian.ru/world/foreign_russia/20070523/65969081.html).

засобів комунікації, «не привид в машині, а, - на думку вченого, - тіло, як засіб контакту, становить центральну проблему сучасних комунікацій»¹⁶⁷.

Відтак центральна проблема комунікації має суб'єктивний характер. Діалог між людьми, між людськими спільнотами залежить повністю від їх волі до комунікації, а не від потужності чи модерності технічних засобів зв'язку. Детальний аналіз релігій, вірувань та ін. дозволив Д.Д. Пітерсу зробити висновок, що «можливість комунікації, за версією ХХ століття, – це завжди таємниче питання віри»¹⁶⁸. Щодо релігійних комунікацій, то ми маємо ще вищий ступінь таємниці.

ХХІ століття привнесло в це таїнство комунікації нові, нечувані раніше засоби зв'язку і ще більшу віртуалізацію спілкування. Внаслідок цього, не зважаючи на все більше проникнення техніки і каналів комунікації в усі сторони життя, щирість й істинність комунікації все більше стала спиратися на віру. Тож і міжцивілізаційна комунікація, а тим більше - діалог між релігійними організаціями як складовими відповідних цивілізацій, опирається на віру. І в першу чергу на віру в успішність комунікації.

Ми, звичайно, розуміємо інформаційну цивілізацію як суспільство, в якому все більше робочого і вільного часу витрачається на виробництво та споживання інформації. Відтак Церква і є, напевно, найдавнішою організацією, яка все життя займалася виробництвом і розповсюдженням інформації – переважно релігійної. Адаже їй іманентні всі аспекти і можливості інформаційного суспільства. Тому в інформаційній цивілізації, яка формується, релігії, релігійним організаціям знайдеться чільне місце.

Зараз християнські Церкви існують фактично у формі духовно-комунікативних організацій або імперій, спираючись, в основному, на проповіді, місіонерство, освіту і засоби масової комунікації. Іслам має більш приземлений характер без чітко визначеної якоїсь організаційної структури. Проте духовно-комунікативна складова також домінує в ісламі. Саме наявність духовно-комунікативних функцій у потенційних учасників діалогу дозволяє відзнаходити порозуміння, незважаючи на різні доктринальні теорії.

Проблеми діалогу спираються на можливості досягнення мети кожною з релігійних систем, на конкурентоздатність. Діалог може бути лише між рівними. За часів європейського орієнталізму ХХ ст. ні з боку Ватикану, ні з боку країн іудео-християнського світу не виникало ідеї віднайдення діалогу з мусульманами, з країнами арабського Сходу. Орієнталізм, як науково-практичний інструмент і стиль мислення, тих часів вирішував для іудео-християнських країн Заходу певні практичні проблеми контролю за територією Суецького каналу, за коротшим шляхом до нафти Перської затоки, до ресурсів Азії. В наш час близькосхідний орієнталізм втратив свою актуальність в своєму первинному значенні. Е.Саїд відзначав: «В ідеї Суецького каналу ми бачимо логічне завершення орієнталістичної думки і, що цікавіше, завершення орієнталістських зусиль»¹⁶⁹.

Е.Саїд пише, що Orient (Схід) є елементом західної «уявної географії», а тому орієнталізм може більше розповісти про сам Захід, ніж про фактичний

167 Пітерс, Джон Дарем. Слова на вітрі: Історія ідеї комунікації. — К., 2004. — С. 237.

168 Там само. - С. 262.

169 Саїд Е.В. Орієнталізм. К., 2001. – С. 124.

Схід. Орієнталізм, за слушним твердженням Е.Саїда, це – раціональне знання європейця про народи, які колонізують. Тому зрозуміле його спрямування «критики орієнталізму» в напрямку політичних аспектів. Е. Саїд дотримується тієї думки, що дослідження «колоніальних» сходознавців містять в собі уяву про нерівність і транслюють, часто в прихованій формі, ідеологію домінування. Колоніальне правління виправдовувалося і направлялося орієнталізмом, а самі знання про Схід в певному сенсі створювали сам Схід.

Орієнталізм, який описав Е.Саїд, не вирішував проблеми діалогу, адже то був монолог з боку іудео-християнського світу. Проте зараз можна говорити про орієнталізм початку ХХ ст., який сповнився нового змісту. І тут є місце діалогу. Е. Саїд, відтак, був одним із тих мислителів, котрі приблизили прихід цієї епохи діалогу цивілізацій.

Сучасні науковці, в своїй більшості, виходять із розуміння необхідності діалогу цивілізацій. Дослідник О.П. Савруцька відзначає, що «світосприйняття, яке склалося ще на зорі людської історії і розділяло світ за принципом "свій - чужий", "ми - вони", за сучасних умов інформаційного суспільства вступило в нову фазу розділення світу або за культурно-територіальними ознаками (Схід-Захід), або конфесійними (світ християнський - західний християнський і православний, мусульманський, а також інші модифікації подібного напрямку), або культурним чи цивілізаційним параметрам (західна, латиноамериканська, африканська, ісламська, китайська, індуїстська, православна, японська), або за рівнем економічного розвитку (Північ - Японія - Південь)»¹⁷⁰.

Таким чином, можна сказати, що глобальна інформаційна цивілізація стимулювала, а глобалізація породила виникнення поділу світу за культурно-територіальними, конфесійними, культурними чи цивілізаційними ознаками. Інформаційна цивілізація кардинально змінила круг комунікацій людини.

Теолог П'єр Тейяр де Шарден ще на початку Другої Світової війни так пояснював нові комунікативні можливості людини: «Отже, завдяки спільним зусиллям і психічній проникності люди почали проникати одне в одного, а їхні розуми (загадковий збіг обставин) взаємно стимулювалися близькістю. І поступом розширення, неначе самостійного, кожен з них розширював свій вплив на цій Землі, яка відтак дедалі меншала. ... Навіть більше – завдяки позамірному біологічному ефекту, породжуваному відкриттям електромагнітних хвиль, кожний індивідуум стає відтепер (мусить чи не мусить) водночас сущим на морі й суходолі, у будь-якому куточку планети»¹⁷¹.

Саме комунікаційна всюдисутність можливості індивідууму бути присутнім водночас, за висловом П.Т. де Шардена, «на морі й суходолі, у кожному куточку планети» створила об'єктивну, перш за все комунікативну, основу глобалізаційним процесам, а відтак дала можливість кожній активній релігії стати вселенською. І ми бачимо як з'являються нові релігії (кришнаїти, бахаї, кабала, мормони, харизмати тощо), які широко використовують інформаційні технології й охоплюють своїм впливом практично весь світ

170 Савруцкая Е.П. Феномен коммуникации в современном мире // Актуальные проблемы теории коммуникации. Сб. науч. трудов. - СПб, 2004. - С. 76.

171 Шарден, Пьер Тейяр де. Феномен человека. – М., 1987. – С. 191.

інформаційної цивілізації. Вони також прагнуть приймати участь в глобальному міжцивілізаційному діалозі.

Глобалізація, яка з одного боку створена інформаційною революцією, а з іншого – глобалізаційні процеси, які запущені і скеровуються системою глобальних організацій, формують цю саму інформаційну цивілізацію. Глобалізація усуває перешкоди на шляху розвитку комунікацій, лібералізації торгівлі і розповсюдження релігій. Вона сприяє зближенню та переміщенню людей, стандартизації життя, трансформації національних культур і конфесій, тобто веде до змін в усіх сферах життя як на світовому, міжнаціональному, так і на національному рівнях. В умовах інформаційної цивілізації прискорився процес глобалізації всіх без винятку активних релігій. Центральне місце займає комунікація в соціалізації, освіті й культурі. Це сприяє діалогу культур, а разом з тим створює загрозу для національної самобутності і реальну загрозу для цілого ряду традиційних і регіональних церков.

Демократизація західного суспільства і лібералізація інформаційно-комунікативного простору іудео-християнського світу зробили його прозорим для дій організацій релігійного спрямування різної орієнтації. Дуже вільно почуваються тут транснаціональні релігійні структури, які мають величезні ресурси, досвід, найсучасніші технічні засоби, в тому числі супутникове телебачення.

В цій системі зовнішнього інформаційного впливу на релігійне інформаційно-комунікативне поле іудео-християнської цивілізації все відчутніше проявляє себе ісламська складова. Проте механізм поширення інформації про іслам має суттєві відміни від відомих християнських.

Різко загострюється проблема зміни конфесійного поля європейських країн за умов глобалізації. Відносна прозорість кордонів, особливо з країнами СНД, і нестерпний потяг мешканців Азії та Африки до багатого й комфортного життя в Європі привели до швидкого зростання чисельності мусульман в Україні, в тому числі й тих, хто проживає тут нелегально.

Революційні події на Арабському Сході і Півночі Африки ініціювали нову потужну хвилю переселення мусульман на Європейський континент. Революційні зміни в ісламському світі зайвий раз засвідчують, що будь-яка дія в суспільстві супроводжується інформаційними потоками. І вони відбуваються на фоні складних глобальних трансформацій.

Мусульмани-мігранти, які активно переселяються в Європу, в країни іудео-християнського світу, і є тими представниками інших континентів, чия ідентичність спирається на пам'ять про колоніалізм, неволю й розплату. Так само і в Україні для татар Криму пам'ятним також є примусове переселення в Середню Азію. Відтак відносна комунікативна ізольованість і суттєва фільтрація зовнішньої інформації для ісламської спільноти в іудео-християнському суспільстві вмотивована так само, як і для мусульман-мігрантів з колишніх колоній Франції чи Великої Британії.

Глобалізація позбавила держави їх суверенності, а людину – можливості протистояти правилам ринку, поступово зникає культурна автономія. За спостереженнями соціологів, глобалізація сприяла руйнації національно-державних утворень. Разом з тим відбулося майже повсякчасне послаблення ролі національних урядів, посилення регіоналізму, фрагментація суспільства, лінгвістичне, культурне і релігійне розмежування. Наступає фрагментація, яка

ослаблює всіх. І релігії, які багато у чому пов'язані з традиційними суспільними інститутами, традиційними цінностями і традиційним світоглядом в цілому, безумовно, вимушені реагувати на процеси глобалізації.

Іслам створив свій варіант глобалізації. Він протиставив американському розповсюдженню демократії і вільного ринку, проникненню товарів і західної культури, іноземних банків і транснаціональних корпорацій поширення свого, ісламського способу життя завдяки міграції мусульман на територію християнських країн. Ісламська глобалізація базується насамперед на проникненні людей на інші території, не зайняті мусульманами. Тут можна використати такий термін, як трансгресія. Так підняття рівня Чорного моря або трансгресія поступово підмиває береги і «ковтає» територію суходолу.

Практично такі ж самі механізми використовують індо-буддистська та буддо-конфуціанська цивілізації для просування на традиційні або «канонічні» території іудео-християнської цивілізації. Відтак відбувається орієнталізація Європи. Проте, якщо свого часу орієнталізм був інструментом іудео-християнського світу для вивчення і стримування мусульман на Близькому Сході з метою реалізації проекту Суецького каналу, то в наш час Орієнт, як його ісламський регіон, так і східні регіони індо-буддистської та буддо-конфуціанської цивілізацій створюють орієнтальні проблеми вже на території іудео-християнського світу і, зокрема, Європи.

Разом з тим, тотальний вплив інформаційної цивілізації виявляє цілий ряд негативних моментів. Прояв конфесійного протистояння, як зворотньої сторони діалогічності, толерантності, за сучасних умов несе в собі реальну загрозу соціальної і культурної конфронтації, а разом з тим створює загрозу для національної самобутності і реальну загрозу для низки традиційних і регіональних Церков. За допомогою таких завоювань інформаційної цивілізації, як глобальна система Інтернет, засоби зв'язку та масової міграції, створено єдиний інформаційно-комунікативний простір сучасного світу. Певно що за багатьма об'єктивними ознаками повинен був би посилюватися природний потяг людей до об'єднання, гармонізації людських відносин, вирішення багатьох соціально-економічних проблем, які стоять перед людством. «Насправді ж, - як відзначає О.П. Савруцька, - багатополарність сучасного світоустрою "вивернула" нові проблеми, що орієнтовані, перш за все, на культурно-комунікативну сферу соціальної реальності. Ідеї діалогу культур, етноконфесійного консенсусу, толерантності тощо виникли у відповідь на потребу в необхідності "зняття" надто відчутного протистояння держав, політик, релігій, культур і всього того багатоманіття протиріч, присутніх в наш час й присутніх у людському суспільстві протягом тисячоліть його існування»¹⁷².

Діалог з боку християнства передбачає певну місійність. Адже він повинен узгоджуватися з головною метою, яка витікає з біблійних ознак кінця світу: «І проповідана буде ця Євангелія Царства по цілому світові, на свідокство народам усім. І тоді прийде кінець!» (Мт 24: 14). Таким чином, у механізм християнської євангелізації закладено прагнення до охоплення всього світу своїм впливом, закладено глобалістику.

Аналогічні місійні ідеї постають двигуном розповсюдження ісламу в світі. Ця релігійна система з її найбільш жорстким і доведеним до максимуму

172 Савруцкая Е.П. Феномен коммуникации в современном мире. - С. 77.

монотеїзмом беззастережно спрямована до активного глобального розповсюдження. Проте, на відміну від християнських місіонерів, що їздять по світу, закликаючи автохтонне населення до Христової віри, іслам розповсюджується майже винятково за допомогою міграції населення з ісламських країн. Потім вже виникають осередки розповсюдження ісламської інформації в середині тієї чи іншої країни.

Демографічні зміни в умова глобалізації призводять до трансформації і зрушень в релігійності. Зміни чисельності населення в більший або менший бік, зміни напрямів міграційних потоків, еміграція та імміграція – все це викликає суттєві зміни в полі релігійних комунікацій. Відтак діалог цивілізацій розпадається на кластери, заходить всередину території, стає внутрішньо-зовнішнім. Адже мусульмани, зазвичай, не втрачають зв'язку із своєю релігією, вважають себе посланцями ісламського світу.

В наш час глобалізації і пришвидшення міграційного переміщення народів по всій землі такі явища стали надто розповсюдженими. Проблема полягає в тому, що зміни в чисельності населення, масові переміщення економічних біженців із Індії, Пакистану, Афганістану, Китаю, В'єтнаму, інших арабських, азійських та африканських країн в бік багатой Європи викликають суттєві трансформації в існуючому полі етноконфесійних комунікацій в Україні.

Постмодерністський хаос і анархію помітно відчували на собі країни іудео-християнського світу, перш за все країни, що з'явилися на теренах колишнього СРСР. Найбільш жакливо проявився цей процес в зниженні народжуваності, а в країнах СНД і Східної Європи ще й в масовій еміграції. Відтак слід визнати, що релігійна причина є визначальною в демографічній ситуації в тій чи іншій країні. Правда, чисто або тільки релігійною її назвати не можна. Тут проявляються цивілізаційні аспекти; релігія ж, релігійна традиція є ґрунтом тієї або іншої цивілізації.

Такі фактори негативно впливають на можливості діалогу з боку іудео-християнського світу, на його конкурентоздатність. Ісламські консерватори чекають на швидкі демографічні зміни, щоб без зайвих проблем вирішити своє основне питання – створення всесвітнього халіфату.

Демографічний фактор, як відомо, став головною причиною синхронних ісламських «твітерних» революцій. За останні 20-30 років в ісламському світі відбулися величезні соціальні зміни. Кошти від продажу нафти й інших мінеральних ресурсів дозволили суттєво знизити смертність. За умови, що народжуваність продовжувала бути високою, виник так званий «молодіжний бугор». Молодь масово пішла до переповнених вищих навчальних закладів. Практично в усіх ісламських країнах виникла проблема працевлаштування високоосвіченої молоді, адже місць, що вивільняються, вкрай недостатньо.

Важливим проявом глобалізації є екстериторіальність глобалізованої релігії, що забезпечується технічними можливостями електронних ЗМІ і Інтернету, свободою міграції. Релігія в епоху глобалізації все менш прив'язана до тієї чи іншої території. Можна сказати, що вона функціонує понад традиційними конфесійними, політичними, культурними і цивілізаційними кордонами. Вони перетинають кордони віртуально за допомогою Інтернету і електронних ЗМІ. На місці впроваджують нову віру місіонери.

Проте в міграційному процесі помітні численні групи переселенців з ісламських, буддо-конфуціанських країн, а також з Індії. Міграційні проблеми

виникають саме з численними традиційними релігіями з тих країн, де велика народжуваність населення.

Глобалізаційні процеси призвели до стискання світу в єдине ціле. Це стало вже фактом, який не можна заперечити або усунути. Будь-яка уява про замкнуті простори і кордони “на замку” перетворилась у фікцію. Це стискання зіштовхує релігії і створює ситуацію вибору. Між світом ісламу та іудео-християнським світом може бути або діалог, або ж конфронтація.

Дійсність свідчить про наявність важких проблем з обох боків. Недостатнє знання особливостей інших релігій і культур, нерозуміння суті дорогих для їх послідовників цінностей – причина глибоких образ, а також додатковий привід для фундаменталістських й екстремістських сил. Без врахування цих особливостей неможливе толерантне співіснування ісламу та іудео-християнського світу.

“Проте неможливість інтеграції як якогось "змішування" культур і релігій не означає, - як наголошує М.Мчедлов, - що цивілізації, які побудовані на різних релігійних матрицях, не чинять одна на одну позитивного, взаємозбагачуваного впливу. Самим найгіршим злом для людства буде, якщо на зміну ідеологічному протиборству часів холодної війни прийде зіткнення між носіями різних релігійних, культурних та етнічних ідентичностей”¹⁷³.

І це потрібно розуміти як представникам ісламського світу, так і представникам іудео-християнського світу на всіх рівнях їх ієрархії.

173 Мчедлов М. Великое переселение религий. - 07.04.06. - [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.religare.ru/article28063.htm>.